

Структура й семантика епітетів сучасної української поезії: статистично-гендерний вимір

У статті автор поетапно досліджує структуру й семантику 1965 епітетних сполучень у поезіях 4-х авторів-жінок і 4-х авторів-чоловіків, виявляє кількісні та якісні відмінності як у виборі мовних одиниць, так і у репрезентації гендерних маркерів.

Ключові слова: епітет, гендерний маркер, структурна модель.

В статье автор поэтапно исследует структуру и семантику 1965 эпитетов в поэзиях 4-х авторов-женщин и 4-х авторов-мужчин, обнаруживает количественные и качественные отличия как в выборе языковых единиц, так и в репрезентации гендерных маркеров.

Ключевые слова: эпитет, гендерный маркер, структурная модель.

In the article an author stage-by-stage investigates a structure and semantics of 1965 epithets in the poetries of 4th authors-women and 4th authors-men, finds out quantitative and quality differences both in the choice of language units and in using of gender markers.

Keywords: epithet, gender marker, structural model.

Звернення до цієї теми продиктоване, з одного боку, увагою сучасної лінгвістики до вивчення одиниць мовлення в гендерному аспекті загалом і одиниць художнього мовлення зокрема, а з другого, — нагальною потребою стилістичного вивчення поетичного мовлення ХХІ століття, адже «зміст сучасної поезії — це часто зміст сучасної гендерної картини світу, у якій центральне місце посідає конфлікт між героїнею і героєм, що його ви бачите в аспекті гендерних ролей: у любовних та сімейних стосунках, у професійній сфері» [3, с. 187]. Зазвичай епітет як атрибут предмета, дії або стану досліджують у зв'язку з означуваням іменником, тобто як словосполучення — «мінімальний контекст, який передає, ословлює, сконцентровує, зберігає в собі культурну інформацію» [1, с. 64].

Аналіз паперових (традиційних) і електронних славістичних лексикографічних праць, які фіксують епітети, засвідчив загалом подібну структуру й принцип побудови — за означуваням іменником, до якого наведений в алфавітному або частотному порядку перелік означень, інколи зі стилістичним маркуванням та виокремленням оригінальних (рідкісних, індивідуально-авторських) епітетів, паспортизований ілюстративний матеріал. Електронний «Частотний словник сучасної української поетичної мови» (<http://www.mova.info/page3.aspx?l1=96>) дає можливість пошуку за автором. Електронний словник епітетів російської мови, версія 3.7.0 «Rhymes» ([http://trifmovnik.ru/files/3/Rhymes – 3.7 – setup.exe](http://trifmovnik.ru/files/3/Rhymes-3.7-setup.exe)) містить паспортизацію епітетів за автором, а також, на відміну від решти

словників цього типу, дозволяє двовекторний пошук: як за означуваним словом, так і за епітетом. Відмінною особливістю електронного «Слоўніка епітэтаў беларускай мовы», створеного на основі Словника епітетів білоруської мови Н. Гаврош (<http://www.slounik.org/epitety>), є рубрикація епітетів за наведеними лексико-семантичними варіантами означуваного іменника. Отже, усі ці словники відбивають інформацію про тип епітетів (образні / логічні / оригінальні), стилістичні обмеження, частотність уживання, національно-культурні особливості (як-от: «Новий словник епітетів української мови» С. Єрмоленко, С. Бибик, Л. Пустовіт, 2012), однак жодний не містить відомостей про гендерні відмінності. Ця наукова розвідка покликана визначити умови включення такої інформації до відповідних словників.

На тлі розмаїття гендерних досліджень (Л. Ставицька, Т. Сукаленко, О. Горошко, А. Архангельська), у тому числі й художньої мови, вирізняємо в україністиці наукові розвідки О. Левченко, зокрема дослідження частотності колокацій на матеріалі художньої прози 60-80-х і 2000-х років та низку гендерних студій уживання порівнянь у сучасному художньому дискурсі. Однак епітетні сполучення не потрапляли до кола уваги науковців.

Об'єктом цього дослідження стали епітетні сполучення, уживані в поезіях таких українських авторів ХХІ ст., як: С. Жадан (збірка «Господь симпатизує аутсайдерам. 10 книг віршів»), О. Забужко (збірка «Вибрані вірші. 1980–2013»), Ю. Андрухович (збірка «Листи в Україну»), К. Москалець (збірки «Нічні пастухи буття» та «Мисливці на снігу»), Ю. Іздрик (збірка «Календар любові»), Ю. Мусаковська (збірка «Маски»), М. Кіяновська (збірка «373») та І. Шувалова (збірки «Аз» та «Ос»). Загалом проаналізовано 240 поезій. Шляхом суцільного вибирання було отримано 1965 епітетних сполучень: 299 епітетів з означуваними іменниками в С. Жадана, 275 в О. Забужко, 262 в Ю. Андруховича, 233 в К. Москальця, 144 в Ю. Іздрика, 273 в Ю. Мусаковської, 213 в М. Кіяновської та 266 в І. Шувалової. Отже, спостерігаємо незначне переважання (на 4,6 %) епітетних сполучень у жінок: 1027 проти 938 — у чоловіків. Однак ця розбіжність не є статистично значущою.

Мета статті — здійснити структурний і семантичний опис епітетів крізь призму вираження в них гендерних ознак. Гендер виявляє себе, з одного боку, у відмінній мовленнєвій поведінці чоловіків і жінок — це різні кількісні та якісні показники вживання певних мовних одиниць, а з другого, — у мовних і мовленнєвих

ознаках фемінності та маскулітності. Так, З. Резанова до гендерних метафор відносить метафоричні найменування чоловіків і жінок, що маркують «типово чоловічі» і «типово жіночі» якості на основі уподібнення явищ різних понятійних рядів. До прикладу дослідниця наводить такі гендерні метафори: рос. *облезлая мышь, серая мышь* — про жінку [2, с. 48].

Дослідження гендерних показників у вживанні епітетів здійснювали в кілька етапів, кожен із яких мав своє завдання в межах поставленої мети, на кожному етапі обраховували результати із встановленням статистичної імовірності.

I етап — аналіз усіх епітетних сполучень із погляду порядку слів у них. Загалом у всіх авторів переважають прямі епітетні сполучення: було виявлено неповторюваних 1368 епітетів із прямим порядком слів та 516 — з непрямым, що становить 72,6 % та 27,4 % відповідно. Відсоток прямих епітетів переважає у авторів-чоловіків порівняно з авторами-жінками: 74 % до 26 % у чоловіків та 73 % до 27 % у жінок, проте цю різницю можна вважати статистично несуттєвою.

II етап — структурний аналіз епітетів обраних авторів. Зазвичай епітети поділяють на прості — виражені одним словом, та складні — виражені або фразами зі структурою словосполучень, або інтегрованими реченнями.

Серед складних епітетів вирізняємо такі структурні моделі:

- дієприкметник + іменник (*засипана зорями і снігом ріка* (С. Жадан); *напнуті у небо троси* (О. Забужко); *націлений на сни радар* (Ю. Андрухович); *закарбована у рядках мить* (К. Москалець); *здобуте списом півсвіту* (Ю. Іздрик); *сокирою рубаний біль* (Ю. Мусаковська); *набухлий від крові пісок* (М. Кіяновська));

- прикметник + іменник (*вогкі од зітхань наволоки* (О. Забужко); *сильніша за смерть любов* (К. Москалець); *невидима світу сльоза* (Ю. Іздрик); *дратівливий до безтяти запах* (Ю. Мусаковська); *непідвладна стрільцю стріла* (І. Шувалова));

- прислівник + дієприкметник (*болісно зламани брови* (О. Забужко); *давно розграбований скарб* (Ю. Іздрик); *досконало збудовані соти* (М. Кіяновська));

- прислівник + прикметник (*неповторно живі ми* (Ю. Андрухович); *давно засмальцьовані сни* (Ю. Іздрик); *убивче проста послідовність* (Ю. Мусаковська); *занадто палка каменоломня* (М. Кіяновська));

- дієприкметник + прислівник (*переплетені намертво ми* (Ю. Іздрик); *посивілий рано провидець* (Ю. Мусаковська); *обіцяні пошепки блага* (І. Шувалова));

- дієприкметник + займенник (*простромлений собою метелик, закохані в себе примари* (І. Шувалова)).

Цікавим є те, що кількісні показники розмаїття складних епітетних структур у авторів відмінна: найбільше різних структур було виявлено у Ю. Іздрика (5 різних структур), а найменше — у С. Жадана, Ю. Андруховча та К. Москальця (по 2). У всіх поетів найчастотнішою виявилася структурна модель «дієприкметник + іменник». Уживання складних структур епітетів також відрізняється в гендерному вимірі: у авторок наявні всі шість складних епітетних структур, тоді як у авторів-чоловіків не було виявлено жодного епітета зі структурою «дієприкметник + займенник». У «жіночих» текстах на тлі загального показника частотності структурної моделі «дієприкметник + іменник» поширеною є модель «прикметник + іменник», тоді як у «чоловічих» поезіях більшою популярністю користується модель «прислівник + прикметник».

У поетичному дискурсі всіх митців переважають прості епітети, виражені прикметниками, проте їхнє співвідношення відмінне. Так, у С. Жадана виявлено 98 % прикметникових та дієприкметникових епітетів і 2 % епітетів зі складною структурою; у О. Забужко 78 % епітетів виражені прикметниками, 14 % дієприкметниками та 8 % складними конструкціями; у Ю. Андруховича виявлено 90 % прикметникових епітетів, 8 % епітетів, виражених дієприкметниками, та 2 % епітетів зі складною структурою; у К. Москальця 98 % епітетів виражені прикметниками та дієприкметниками та 2 % — складними конструкціями; у Ю. Іздрика виявлено 83 % прикметникових епітети, 10 % дієприкметникових та 7 % епітетів з іншою структурою; у Ю. Мусаковської 81 % епітетів виражений прикметниками, 15 % епітетів дієприкметникові та 4 % виражені складними конструкціями; у М. Кіяновської — 88 % прикметникових епітетів, 6 % епітетів, виражених дієприкметниками, та 6 % епітетів з іншою структурою; у І. Шувалової 85 % епітетів виражені прикметниками, 9 % дієприкметниками та 6 % — складними конструкціями.

III етап — аналіз епітетів відповідно до дихотомії *образні — логічні*. У всіх авторів переважають образні епітети, частка яких становить 92 %, тоді як частка логічних означень — тільки 8 %, що, очевидно, зумовлено законами стилю й жанру.

Кількісні показники співвідношення образних і логічних означень за авторами відмінні (див. діаграму): найбільша кількість образних епітетів у С. Жадана, а найменша — у Ю. Іздрика; найбільша кількість логічних означень — у Ю. Андруховича, а найменше їх було виявлено у О. Забужко.

За гендерним розподілом поетичних текстів такі результати: у авторів-жінок кількість логічних означень є загалом меншою (7,7 %) за кількість логічних означень у авторів-чоловіків (9,7 %), що зумовлено не тільки превалюванням у роботі мозку тієї чи іншої його півкулі, але й особливостями ідіостилію, а також тематикою поезії, адже у «чоловічих» текстах спостерігається більшою мірою реалістичний підхід, тоді як у «жіночих» — романтичний.

IV етап — аналіз вибірки з погляду реалізації в епітетах гендерних маркерів, тобто таких семантичних і граматичних маркерів, що вказують на фемінні або маскулінні ознаки. Гендерно маркованих епітетів виявлено лише 76, що становить 3,87 %. Найбільше епітетів з гендерними маркерами у поезіях Ю. Андруховича, а найменше — у С. Жадана. Загалом переважають фемінні гендерні маркери в усіх авторів: 68 % проти 32 % маскулінних. Однак у поезіях О. Забужко їх порівну, а в проаналізованих поезіях С. Жадана маскулінні гендерні маркери взагалі відсутні. У авторів-жінок було виявлено 40 епітетів з гендерними маркерами (53 %), а у авторів-чоловіків — 36 (47 %). У авторів-чоловіків відсоток епітетів на означення осіб жіночої статі є більшим (78 % від загальної кількості) порівняно з авторами-жінками (60 % від загальної кількості).

Саме ці 76 епітетів стали предметом аналізу на наступному етапі.

V етап — аналіз гендерно маркованих епітетів в аксіологічній проєкції, який виявив 20 епітетів з негативною оцінкою (*чортів раб* (Ю. Іздрик); *пуста кохана* (К. Москалець); *продана жінка* (Ю. Мусаковська)), 37 оцінно нейтральних епітетів (*іграшкові солдатика* (І. Шувалова); *босий схимник* (М. Кіяновська); *невтомний сусіда* (Ю. Мусаковська)) та 19 — позитивно конотованих епітетів (*світла жона* (С. Жадан); *солодкий хлопчик* (І. Шувалова); *чисті дівчата* (Ю. Андрухович)). У авторів-жінок переважають емоційно-оцінні епітети (55 % проти 45 % нейтральних), тоді як у поезіях авторів-чоловіків знаходимо 53 % нейтральних та 47 % — емоційно-оцінних, що, припускаємо, зумовлено більшою емоційністю жінок.

Розподіл епітетів за вираженою в них позитивною / негативною оцінкою майже рівномірний.

Отже, здійснений на значному обсязі матеріалу аналіз епітетів із погляду структури й семантики засвідчив гендерні відмінності у виборі авторами й авторками різних моделей складних епітетних структур, у вживанні образних і логічних означень, а також кількісні відмінності у використанні гендерно маркованих епітетів, причому з переважанням саме фемінних. Відмінності полягають і у співвідношенні емоційно-оцінних та нейтральних епітетів у авторів і авторок. Усі ці спостереження потребують подальшої статистичної перевірки, однак і дають підстави для виокремлення гендерного маркера у лексикографічних працях, що фіксують образні засоби, зокрема епітети. Крім того, перспективним є дослідження оригінальних епітетів у «жіночих» і «чоловічих» текстах.

Література

1. Бибик С. «Новий словник епітетів української мови»: до корпусу поетичної мови // Культура слова. – 2012. – № 77. – С. 64–72.
2. Резанова З. И. Гендерная метафора: типология, лексикографическая интерпретация, контекстная репрезентация // Вестник Томского гос. ун-та. Филология. – Томск: Изд-во Томского ун-та. – 2011. – № 2. – С. 45–57.
3. Хачмафова З. Р. Гендерная стратификация языка женской прозы // Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. 2010. – № 120. – С. 186–196.

Ткаченко В. М., Козуб К. І.

УДК 37.015.311:811.161.2:821.161.2

Розвиток креативної особистості на заняттях української мови та літератури шляхом упровадження новітніх технологій

В статті проаналізовано використання новітніх технологій навчання при викладанні української мови та літератури, які сприяють розвитку творчих здібностей студентів, формування їхнього креативного потенціалу з метою отримання певного освітнього результату.

Ключові слова: новітні технології, методи, креативні якості, навчання.

В статье проанализировано использование новейших технологий обучения при преподавании украинского языка и литературы, которые способствуют развитию творческих способностей студентов, формирования их креативного потенциала с целью получения определенного образовательного результата.

Ключевые слова: новейшие технологии, методы, креативные качества, обучение.